

James C. Davis, *Carso. Riscatto dalla povertà*. Gorizia: Editrice Goriziana, 1988, str. 202.

Prehod iz starega v novi red, iz tradicionalne v moderno družbo je ključnega pomena za vsakogar, ki se ukvarja s proučevanjem družbenogospodarskih silnic v novoveškem obdobju. Kako se je ta prehod izvršil, kje tičijo vzroki propada kmečke družbe, kdaj in kako je podeželje prevzelo urbane vedenjske obrazce, so le nekatera izmed vprašanj, ki usmerjajo raziskovanje tistih zgodovinarjev, ki razgrinjajo in osvetljujejo pojave, ki jih je sprožila industrializacija.

Prav s to tematiko se sooča ameriški zgodovinar James C. Davis v delu *Rise from Want*, ki je pred kratkim izšlo tudi v italijanskem prevodu pri založbi Editrice Goriziana z naslovom *Carso. Riscatto dalla povertà* (Kras. Vzpon iz revščine). Avtor je kot raziskovalec evropske zgodovine že osvetlil preteklost beneške aristokratske družine Donà. Tokrat pa je svoje raziskovalne napore usmeril na dno družbene hierarhije, med tlačane in kmete s tržaškega Krasa. Davisovo pozornost je pritegnila družina Žužek iz Vižovelj (oziroma Slivnega), a ne le zaradi študijskih izbir, temveč tudi zaradi sorodstvene vezi, ki jo je z njo vzpostavil kot mlad novinar v Trstu za časa angloameriške uprave. Raziskovanje revne kmečke družine skozi čas je bilo za ameriškega zgodovinarja prav tako mikavno kot proučevanje preteklosti beneških aristokratov. Naloga, ki si jo je zastavil Davis, predstaviti razmere, v katerih so Žužkovi od 16. stoletja dalje živeli, njihov boj za obstanek in končno doseženo blagostanje, gotovo ni bila lahka. Zlasti zato, ker se je moral kot ostali proučevalci kmečke družbe spoprijeti z vprašanjem virov. Družina Žužkovih je kot večji del kmečkega podeželskega prebivalstva zapustila o sebi vse do XX. stoletja le skromne vire, tako da je Davis lahko zasledoval njene sledove v raznovrstnem arhivskem gradivu, v urbarjih, župnijskih knjigah, katastrskih popisih, notarskih listinah, civilnih in policijskih aktih. Zanimaril pa ni niti ustnega izročila zadnjih Žužkovih generacij, tako da je lahko tem bolj celoviteje osvetlil pot, ki jo je vižoveljska družina prehodila od tlačanstva do svobode in blagostanja.

Žužkovi so vse svoje življenjske energije najprej kot tlačani, pozneje kot svobodni kmetje, vlagali v kmetijstvo. Njihov obstanek je bil od 16. stoletja vse do druge polovice 19. stoletja odvisen od zemlje, s katero je družina razpolagala, in od njenih sadov. Skromno in ekstenzivno poljedelstvo, oddaljenost Vižovelj od mesta in glavnih prometnic, obvezne dajatve v denarju ter v pridelku so vseskozi neugodno vplivali na gmotni položaj Žužkovih. Simptom teh težkih družbenih in gospodarskih razmer je bila takrat visoka umrljivost družinskih članov, posebno otrok. Zemljiška odveza je leta 1848 dokončno osvobodila kmete tlačanstva, kar je ugodno vplivalo tudi na življenjske razmere Žužkovih, ki niso več izročali presežnega pridelka devinski gospodi. Kljub zemljiški odvezi pa so njihovi življenjski pogoji ostajali na robu preživetja in bitke za obstoj.

V drugi polovici 19. stoletja so se Žužkovi, podobno kot večji del takratnega slovenskega podeželskega prebivalstva, srečali z novo industrijsko civilizacijo, oziroma z njenim najizrazitejšim simbolom, z železnico. Gradnja Južne železnice je tudi na Krasu odprla pot urbanizaciji in novim proizvodnim procesom, kar je prispevalo h kmečkemu razslojevanju. Žužkovi so sprejeli izziv novih družbenih razmer, čeprav so bile te na obrobju tržaškega podežlja komaj opazne; prodajali so odvečne pridelke na mestnem tržišču, tovorili vodo in kamenje. Demografski porast pa je na drugi strani zahteval, da se je del družinskih članov izselil v mesto ali se zaposlil v industriji. Tisti, ki se je preselil v mesto, je težko spremljal novo okolje in novo meščansko delovno disciplino, čutil se je obubožanega in se zelo težko soočal z novostmi, ki so ga obkrožale. Lažje so se znašli tisti, ki so ostali na kmetiji, občasno pa delali v Trstu, Trziču ali nabrežinskih kamnolomih. Stik z mestnim okoljem je bil v tem primeru manj radikalen in problematičen, saj je nespecializiranemu delavcu dovoljeval občasno obdelovanje zemlje.

Davis v svoji knjigi dovolj nazorno opisuje, kako nove družbene gospodarske razmere s časom spremenijo tudi življenjske navade podeželskega prebivalstva, kako v tradicionalni svet kmečkih družin počasi pronicaajo mestne navade. Gmotni položaj Žužkovih je tudi v drugi polovici 19. stoletja izredno negotov, a se kljub temu izboljšuje. Družinski člani še vedno strogo sledijo racionalno naravnanim izbiram oziroma družinski strategiji, ki jo je ponavadi začrtal družinski poglavar, da bi lahko družino preživel in izboljšal njen materialni položaj, prehrano itd.

Prva svetovna vojna prekriža Žužkovim marsikateri načrt, in jih spet privede v hudo revščino, katere se začasno rešijo le za časa fašizma, dokončno pa šele po drugi vojni. Obe vojni vihri sta za družino prelomnega značaja, a ne le zaradi političnih razmer, temveč zato, ker prinašata glad in ponovno revščino. Za Žužkove, ki živijo na družbenem obrobju, v gospodarski negotovosti, je njihova edina skrb izhod iz revščine. Režimi, vladarji in slovenstvo igrajo v njihovem družinskem izročilu le postransko vlogo. Ameriški zgodovinar nam tako ponuja novo hipoteko, ki bi jo bilo

treba primerno preveriti, namreč, da narodnostna politična angažiranost slovenskega življa v tržaškem podeželju ni bila tako vseobjemajoča kot nam jo predstavlja večji del zgodovinopisja.

Lahko trdimo, da je razplet družinske zgodbe Žužkovih za Jamesa Davisa marsikdaj pretveza za razkrivanje gmotnega in duhovnega življenja malega človeka, ki je bil ujet v širše družbene in gospodarske silnice. Davis namreč vseskozi vzporeja družinski mikrokozmos in lokalno dimenzijo, v katero je slednji ujet, z običnimi silnicami, ki so delovale tako v habsburški monarhiji kot drugod v Evropi. Avtorjev metodološki pristop je do snovi večplasten, vseskozi na meji med antropologijo in zgodovino, kar nedvomno bogati analizo fragmentarnih, na prvi pogled revnih virov. Da bi tudi preprostem bralcu omogočil vpogled v družbeno in gospodarsko preteklost, si je Davis izbral izredno preprosto, a tudi privlačno pripovedno obliko, ki včasih že sili k pretiranemu poenostavljanju. Občasno je tudi njegova izbira, da pojasnjuje življenje družine Žužek skozi gledišče revščine oziroma blagostanja, v določeni meri omejevalna, saj družbeni in gospodarski razvoj ni vedno linearen, nasprotno, prežet je s problematičnostjo, ker prinaša, kot je sam Franc Žužek opazil, blagostanje, a tudi izumrtje nekdanjih vrednot, človekovega soglasja z naravo, kolektivnih navad tako imenovanega starega reda.

Odlika dela pa je vendarle ta, da posega na področje socialne in gospodarske zgodovine, ki je v slovenskem zgodovinopisju malo obdelana. Tudi zgodovine tržaškega zaledja, razmerja slovenske okolice s Trstom, ne moremo ocenjevati samo v narodnostno-političnem ključu, ki je seveda pomemben, a nič manj determinanten od ekonomskih in družbenih pojavov, ki so zaznamovali zlasti v 19. stoletju slovensko okolico Trsta.

Marta Verginella

Dietrich Mania, Thomas Weber, **Bi zingsleben III** (*Homo erectus* — seine Kultur und seine Umwelt). Berlin: VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1986. 400 strani, 146 ilustracij med tekstem, 143 tabel. (= Veröffentlichungen des Landesmuseums für Vorgeschichte in Halle, Band 39)

Leta 1908 so v kamnolomu kvartarnega travertina, nedaleč od mesta Bilzingsleben našli prve paleolitske artefakte. Najdišče je sicer znano po ostankih pleistocenskih rastlinskih in živalskih fosilov že od prve polovice 18. stoletja. Žal je ostalo nekako v senci veliko bogatejšega in predvsem v strokovni literaturi hitreje uveljavljenega najdišča Weimar — Ehringsdorf iz doline reke Ilm. Paleontološkim in kasneje tudi arheološkim najdbam iz Bilzingslebna (odkrivali in objavljali so jih vse do konca šestdesetih let tega stoletja — med pomembnejšimi raziskovalci so bili npr.: Friedrich von Schlotheim, Emanuel Kayser, Emil Werth, Adolf Spengler, Hans Pöhl, Fritz Wiegert in Ewald Wüst) je bila že takoj na začetku prisojena visoka starost. Pomembna prelomnica v zgodovini najdišča je leto 1971. Takrat je tam začel sistematično izkopavati Landesmuseum für Vorgeschichte iz mesta Halle/Saale. Že prve sonde so pokazale, da bi obsežne interdisciplinarne raziskave lahko precej dobro rekonstruirale življenje in okolje praljudi iz časov srednjega pleistocena. Kmalu zatem je sledilo odkritje hominidnih skeletnih ostankov (mimogrede: že baron von Schlotheim je leta 1818 pisal o človeški lobanji iz Bilzingslebna — ker najdba ni ohranjena, je podatek problematičen; bolj zanesljiv je zgornji vrzeljak pračloveka /danes sicer izgubljen, vendar obstaja fotografija originala/, ki ga je našel in skupaj z drugimi najdbami opisal A. Spengler leta 1934). Morfološko vsi pripadajo vrsti *Homo erectus*. Največjo podobnost imajo najdbe iz Bilzingslebna po mnenju antropologa Emanuela Vlčka z nekaterimi najdbami iz Olduvaija (npr. osebek Olduvai 9 — *Homo erectus olduvaiensis*) in z Jave (*Homo erectus*, tip Sangiran 17). Razlike med Bilzingslebnom in predvsem med azijskimi pitekanthropi pojasnjuje Vlček z geografsko pogojenostjo in z variabilnostjo vrste same. Prav zaradi tega je najdba taksonomsko poimenoval *Homo erectus bilzingslebenensis*. Po njegovem mnenju najdba iz Bilzingslebna potrjuje obstoj dveh morfološko različnih vrst pračloveka, ki sta v srednjem pleistocenu (pred več kot 300.000 leti) približno istočasno živela v srednji Evropi. To sta obliki pitekanthropov z najdišč Bilzingsleben in Vértesszöllös ter sapientni obliki z najdišč Swanscombe in Steinheim. Do sedaj sta o najdbah tega pomembnega arheološkega, antropološkega in paleontološkega najdišča objavljeni že dve monografski publikaciji (D. Mania, V. Toepfer, E. Vlček: Bilzingsleben I. Veröffentlichungen des Landesmuseums für Vorgeschichte in Halle 32, 1980 in D. H. Mai, D. Mania, T. Nötzold, V. Toepfer, E. Vlček, W. D. Heinrich: Bilzingsleben II. Veröffentlichungen des Landesmuseums für Vorgeschichte in Halle 36, 1983). V prvi so predstavljene geologija najdišča, arheološke, paleontološke in antropološke najdbe iz let 1972 do 1976, v drugi pa ekologija najdišča, travertinska flora, fosilni mehkužci in